

QƏRBİ AZƏRBAYCANDA ALİ TƏHSİL TARİXİMİZDƏN

CƏLAL ALLAHVERDİYEV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, UNEC.

E-mail: celal14855@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3646-7628>

Məqaləyə istinad:

Allahverdiyev C. (2025). Qərbi Azərbaycanda ali təhsil tariximizdən. *Azərbaycan məktəbi*. № 1 (710), səh. 125-132

DOI: 10.30546/32898065.2025.1.034

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 07.02.2025

Qəbul edilib: 20.02.2025

ANNOTASIYA

Məqalədə Qərbi Azərbaycanda milli maarifçilik mühiti və ali təhsil məsələləri, o cümlədən çox ciddi maneələrə baxmayaraq, həmin bölgələrdə yaşayan mütərəqqi fikirli ziyalılarımızın XX əsrin əvvəllərindən etibarən soydaşlarımız arasında savadsızlığın aradan qaldırılması məqsədilə təhsil ocaqlarının fəaliyyətinin təşkili istiqamətində gördüyü işlərdən bəhs edilir. Belə bir qənaətə gəlinir ki, indiyədək aparılan tədqiqatlarda "Qərbi Azərbaycanda ali pedaqoji təhsil tariximizdən" mövzusu xüsusi tədqiqat obyektini kimi ətraflı və sistemli araşdırılmayıb. Bunu nəzərə alaraq, məqalədə Qərbi Azərbaycanda ali pedaqoji təhsilin yaranması, inkişafı prosesi və milli məktəblərimiz üçün ali təhsilli pedaqoji kadr hazırlığında oynadığı rolun əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilir. Bu mənada təqdim olunan məqalə özünəməxsus aktuallığa malikdir.

Açar sözlər: Qərbi Azərbaycan, ali pedaqoji təhsil, İrəvanda pedaqoji kadr hazırlığı, milli maarifçilik, savadsızlığın aradan qaldırılması.

HISTORY OF HIGHER EDUCATION IN WESTERN AZERBAIJAN

JALAL ALLAHVERDIYEV

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, UNEC.

E-mail: celal14855@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3646-7628>

To cite this article:

Allahverdiyev J. (2025). History of higher education in Western Azerbaijan. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 710, Issue 1, pp. 125-132

DOI: 10.30546/32898065.2025.1.034

Article history

Received: 07.02.2025

Accepted: 20.02.2025

ABSTRACT

The article examines the environment of national enlightenment and higher education issues in Western Azerbaijan. Despite significant obstacles, it explores the efforts of progressive intellectuals from these regions, who, since the early 20th century, have worked to establish educational institutions to eradicate illiteracy among their compatriots. The study concludes that the topic "From Our History of Higher Pedagogical Education in Western Azerbaijan" has not yet been thoroughly and systematically investigated as a distinct research subject. Considering this, the article highlights the emergence and development of higher pedagogical education in Western Azerbaijan and its crucial role in training highly qualified pedagogical personnel for national schools. In this regard, the presented article holds particular relevance.

Keywords: Western Azerbaijan, higher pedagogical education, pedagogical staff training in Irevan, national enlightenment, eradication of illiteracy.

Giriş

Azərbaycanın qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə və ədəbi irsə malik yerlərindən biri də Qərbi Azərbaycan olub. Burada xalqımızın tarixinin müxtəlif dövrlərini özündə əks etdirən abidələr, qədim qala divarları, Şərq-müsəlman memarlıq üslubunda tikilmiş binalar, məscidlər, mədəniyyət mərkəzləri, etnik mənsubiyyəti, dini etiqadı ehtiva edən qəbirlər, toponimlər, hidronimlər, tarixi yazılar azərbaycanlıların lap qədim dövrlərdən bu yerlərin aparıcı etnosu olduğunu bir daha təsdiq edir. Həmin ərazilərin əsl sahibləri və sakinləri azərbaycanlılar olsa da, tarixin müxtəlif dövrlərində onlar öz əzəli torpaqlarında yaşamaq hüququndan məhrum ediləblər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1920-1988-ci illərdə Qərbi Azərbaycanın ictimai-siyasi və ədəbi-kulturoloji mühiti bir sıra hadisələrlə əlamətdardır. Ümumiyyətlə, bu dövrlə bağlı Qərbi Azərbaycanın tarixinə, ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitinə dair xeyli əsərlər yazılıb. Lakin bunların heç birində ali pedaqoji təhsil hazırlığı məsələlərinə dair ətraflı məlumatlar verilməyib.

Qərbi Azərbaycanda pedaqoji kadr hazırlığı səyləri

1918-1920-ci illər Qərbi Azərbaycan tarixinin ən gərgin və acınacaqlı dövrlərindən biridir. Belə ki, həmin illərdə erməni millətçiləri tərəfindən 300-dən artıq azərbaycanlı kəndi yerlə-yeksan edilib, on minlərlə dinc sakin kütləvi şəkildə qətlə yetirilib. Erməni daşnaklarının azərbaycanlıları kütləvi şəkildə məhv etməsi Qərbi Azərbaycanda ədəbi-mədəni mühitin də tənəzzülünə səbəb olub.

1920-ci il noyabrın 29-da Qərbi Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra başqa respublikalarda olduğu kimi, burada da məktəb və maarif məsələlərinin dövrün tələbinə görə yeni qaydalar əsasında təşkilinə başlanıb. Bolşevik rejimi 1920-ci il noyabrın 29-na qədər Qərbi Azərbaycanda mövcud olan təhsil sistemindən imtina edərək yeni tipli sovet təhsil sisteminin yaradılmasını ön plana çəkib. İlk

gündən başlayaraq xalq maarifinin inkişafına ciddi səy göstərildi və bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirildi. Qərbi Azərbaycanda məktəblərin yeni məzmununda təşkil olunması, təhsil ocaqları şəbəkəsinin genişlənməsi və idarə edilməsi üçün müəllim kadrlarına olan ehtiyacın aradan qaldırılması ciddi problemlərdən olub. Bu problem pedaqoji kadr hazırlayan hər hansı bir təhsil müəssisəsinin yaradılmasını zəruri edib. Qərbi Azərbaycanda milli məktəblərimizin pedaqoji kadrlara olan ehtiyacını qismən də olsa təmin etmək üçün Ermənistan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin yanında fəaliyyət göstərən "Azsayılı xalqlar" şöbəsinin müdiri Bala Əfəndiyevin və Ermənistan Xalq Maarif Komissarlığının "Azlıqda qalan millətlər bürosu"nun müdiri Mehdi Kazımovun səyi və təşəbbüsü nəticəsində 1922-1923-cü illərdə İrəvanda qısa və uzunmüddətli pedaqoji hazırlıq kursları, 1924-cü ildə isə İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumu fəaliyyət göstərüb. Həmin hazırlıq kurslarını və İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumunu bitirən müəllim kadrlarının fəaliyyətə başlaması Qərbi Azərbaycanda maarif sahəsində bir canlanma yaradıb.

Həyata keçirilən bu tədbirlərə baxmayaraq, təşkil olunmuş kurslarda və İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumunda hazırlanan müəllim kadrları azərbaycanlı məktəblərin ehtiyacını ödəyə bilmirdi. Ali təhsilli, ixtisaslı və milli pedaqoji kadrlar hazırlayan təhsil müəssisəsinin açılmasına isə böyük ehtiyac var idi. Azərbaycanlılardan fərqli olaraq ermənilər üçün 1921-ci ildə İrəvan Dövlət Universiteti açılmışdı ki, onun da nəzdində erməni məktəblərini ali təhsilli müəllim kadrlarla təmin etmək üçün pedaqoji fakültə fəaliyyət göstərirdi. Həmin pedaqoji fakültə erməni məktəblərinin ali təhsilli müəllim kadrlarına olan tələbatını müəyyən qədər ödəyirdi. Bala Əfəndiyev, Mehdi Kazımov və "Zəngi" qəzetinin redaktoru Mustafa Hüseynov İrəvan Dövlət Universitetinin nəzdində azərbaycanlı məktəbləri üçün ali təhsilli müəllim kadrları hazırlayan belə bir fakültənin yaradılmasını dəfələrlə təklif etsələr də, bu məsələ bolşevik cildinə girən erməni daşnak dövlət strukturları tərəfindən qəbul edilməyib. Hətta

1930-cu illərdə Qərbi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ali məktəblərin nəzdində Azərbaycan şöbələrinin açılması nəzərdə tutulsa da, erməni şovinizminin yaratdığı bütün maneələrə baxmayaraq, azərbaycanlı ziyalıların milli və siyasi iradəsi sayəsində anadilli məktəblərimiz üçün ali təhsilli pedaqoji kadrlar hazırlanması istiqamətində bir sıra uğurlu addımlar atılıb. Bu baxımdan 1935-ci ildə Gümrüdə və Dilicanda təşkil edilən İkiillik Müəllimlər İnstitutu azərbaycanlı məktəbləri üçün ali təhsilli pedaqoji kadrların hazırlanmasında böyük uğurlar qazana bilməsə də, müəyyən qədər rol oynayıb. 1943-cü ildə Gümrü İkiillik Pedaqoji Qiyabi İnstitutunun Azərbaycan bölməsini 31 nəfər bitirib və onlar da müxtəlif bölgələrdəki məktəblərə müəllim kimi göndəriliblər (Allahverdiyev, 2010). Bütün bunlara baxmayaraq, azərbaycanlı məktəblərində ali təhsilli pedaqoji kadrlara olan tələbat daha çox idi. Gümrüdə təşkil edilmiş İkiillik Qiyabi Pedaqoji İnstitutda Bakıdan dəvət edilmiş professorlardan Əhməd Seyidov pedaqogikadan, Muxtar Qasimov marksizm-leninizmdən, Məmmədağa Şirəliyev Azərbaycan dilindən, Məzahir Abbasov isə psixologiyadan dərs deyirdilər. 1930-cu ildə dövlətin maarif siyasətinin qarşısında duran yeddiillik təhsil sisteminin tətbiqi və məktəblərin ixtisaslı müəllim kadrları ilə təmin edilməsi qoyulduğundan pedaqoji institut və universitetlərin pedaqoji təmayüllü fakültələrində hazırlanan müəllim kadrları belə tələbatı ödəyə bilmirdi. Ona görə də keçmiş İttifaqın müxtəlif şəhərlərində İkiillik Müəllimlər İnstitutlarının təsis edilməsi məqsədəuyğun hesab edilib. Bu baxımdan, 1937-ci ildə İrəvanda İkiillik Müəllimlər İnstitutu fəaliyyətə başlayıb. Həmin ildə bu institutun nəzdində 40 nəfərlik Azərbaycan şöbəsi açılıb. Birinci ildə Azərbaycan şöbəsinə qəbul olmaq üçün ərizə ilə müraciət edənlərin sayı 83 nəfər olub. Onlardan cəmi 34 nəfər tələbə adını qazana bilib, bunlardan da 18 nəfəri əyani, 16 nəfəri isə gündüzlər müəllimlik etməklə axşam növbəsində təhsil alıblar. Təhsil alanlardan 5 nəfəri isə qızlar idi (Abdullayev, 1937). Burada da Azərbaycandan dəvət edilmiş müəllimlər dərs deyirdilər. Erməni

şovinst dairələri tərəfindən məkrli və məqsədli şəkildə qısa müddətdə fəaliyyəti dayandırılan İrəvan İkiillik Müəllimlər İnstitutunun Azərbaycan şöbəsi milli pedaqoji kadrların hazırlanması sahəsində uğur qazana bilməyib.

İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin yaranması zərurəti

1936-cı ilin yanvarın 27-də İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin açılması milli məktəblərimizin ali təhsilli pedaqoji kadrlarla təmin edilməsində müəyyən irəliləyiş yaradıb. Həmin dövrdə hər yerdə olduğu kimi, İrəvanda da qiyabi təhsil sistemi ön plana çəkilməklə həm də pedaqoji kadrların ixtisasının artırılması sahəsində çox böyük rol oynayıb. Qərbi Azərbaycanda azərbaycanlı müəllim və gənclərə ali təhsil vermək kimi məsul vəzifə həmin dövrdə yalnız İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun üzərinə düşürdü. İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda ədəbiyyat, coğrafiya, fizika və tarix ixtisasları üzrə ali təhsilli pedaqoji kadrlar hazırlanırdı. Burada kifayət qədər pedaqoji ustalığa malik, İrəvanda tanınmış ən yaxşı azərbaycanlı müəllimlər dərs deyirdilər. Sonralar uzun müddət Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin professoru vəzifəsində çalışan Nəzər Paşayev 1936-1939-cu illərdə həm İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunda, həm də İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda tarix fənnini tədris edib və həmin institutun Azərbaycan şöbəsinin müdiri olub. İrəvanın tanınan maarif xadimlərindən olan Bəhlul Yusifov 1937-1943, yazıçı Müzəffər Nəsirli isə 1936-1941-ci illərdə həmin təhsil ocağında dərs deyib. Onlar, eyni zamanda İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumunda və Ali Partiya məktəbində də dərs deyirdilər.

İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutu 14 ilə yaxın fəaliyyəti dövründə sözün əsl mənasında Qərbi Azərbaycanda milli məktəblərimiz üçün pedaqoji kadr potensialının yaranmasında böyük rol oynayıb. Həmin İnstitutun bir sıra azərbaycanlı məzunları sonralar Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinin, mədəniyyətinin, ədəbiyyatının,

maarifinin görkəmli nümayəndələri kimi tanındılar.

Bütün azərbaycanlı təhsil müəssisələrində mövcud olan problemlər İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsində də mövcud idi. Belə ki, tələbələrin lazımı tədris materialları və mədəni xidmətlərlə təmin edilməməsi tədrisin səviyyəsinə və keyfiyyətinə mənfi təsir göstərməyə bilməzdi. Erməni şovinistlərinin bütün sahələrdə azərbaycanlılara qarşı yürütdüyü məkrli siyasət burada da özünü qabarıq şəkildə göstərirdi. 1944-cü ildə İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin müdiri vəzifəsinə, sonralar uzun müddət indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində dekan vəzifəsində çalışan Fərhad Qulam oğlu Fərhadov təyin edilib. Şübhəsiz, onun yüksək peşəkar hazırlığı, pedaqoji təcürübəsi, dərin nəzəri biliyə və təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik olması institutun Azərbaycan şöbəsinin fəaliyyət göstərməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

İnstitutun Azərbaycan şöbəsinə Qərbi Azərbaycanın azərbaycanlılar yaşayan bütün bölgələrindən – Amasiya, Mığrı, Basarkeçər, Zəngibasar, Vedibasar, Qafan və s. rayonlardan tələbə qəbul edilsə də, şöbə erməni şovinizminin əhatəsində çox çətin bir şəraitdə fəaliyyət göstərirdi. Bir sıra çətinliklər və problemlər üzündən 1945/1946-cı tədris ilinin yay imtahan sessiyasında 250 tələbədən yalnız 107 nəfəri iştirak edə bilib. Araşdırmalardan məlum olur ki, ucqar bölgələrdən gəlmiş həmin 107 nəfər azərbaycanlı tələbə yay sessiyası müddətində yataqxana, lazımı şərait və vəsaitlərlə təmin edilməyib. 143 nəfər tələbənin isə yay imtahan sessiyasında iştirak edə bilməməsi maddi və digər problemlərlə bağlı olub (Bayramov, 1947).

İnstitutun Azərbaycan şöbəsi üzləşdiyi bir sıra problemlərə və çətinliklərə baxmayaraq, fəaliyyətini uğurla davam etdirib. Əvvəlki tədris illəri ilə müqayisədə 1948-ci ilin göstəricilərinin daha uğurlu olduğu haqqında məlumatlar da bunu bir daha təsdiq edir. 1948-ci ilin yanvar ayında institutun Azərbaycan şöbəsinin tələbələrinin qış imtahan sessiyasında mütəşəkkil iştirakı və yüksək bilik nümayiş etdirərək uğurlu

nəticələr əldə etmələri də bunu bir daha təsdiq edir. Həmin imtahan sessiyasında iştirak edən 200 tələbədən 10 nəfəri qeyri-qənaətbəxş qiymət alıb. Cəmi 12 gün davam edən qış imtahan sessiyasında iştirak edən tələbələrin 95 faizi təhsil işçiləri idi (Bayramov, 1947). İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun bolşevik cildinə bürünmüş daşnak rəhbərliyi 1948-ci ildə Azərbaycan şöbəsinin coğrafiya fakültəsinin bağlanması haqqında qərar qəbul edib. İnstitutun Azərbaycan şöbəsinin rəhbərliyi və tələbələr həmin fakültənin bağlanmasına öz etirazlarını bildirsələr də, istəklərinə nail ola bilməyiblər. Şübhəsiz ki, erməni şovinist dairələrinin atdığı bu məqsədyönlü addım İrəvan Qiyabi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin qısa zamanda bağlanmasına, yaxud da deportasiyasına zəmin hazırlamaqdan ibarət idi.

İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin yaranması və onun fəaliyyəti

İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun 1945-ci ildə yaradılan Azərbaycan şöbəsində dil və ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, fizika-riyaziyyat ixtisasları üzrə əyani təhsil sistemi fəaliyyətə başladı. İnstituta ilk tələbə qəbulunun həyata keçirilməsi işində 1945-ci ildə Zəngibasar Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi olmuş Rza Rzayevin, Vedibasar Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi işləyən Əli Məmmədovun və başqa ictimai xadimlərin, ziyalıların böyük rolu olub. Belə ki, onların ciddi səyi sayəsində Vedibasar rayonundan 21, Zəngibasar rayonundan isə 20 nəfər İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinə qəbul olunmaq üçün ərizə verib. İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinə ilk qəbul imtahanlarının vaxtı 1945-ci il sentyabrın 10-dək davam edib, dərslər sentyabrın 17-də başlayıb. 1946-cı ildə isə institutun Azərbaycan şöbəsinə mövcud ixtisaslar üzrə 120 nəfər tələbə qəbul edilib. İnstitutun Azərbaycan şöbəsi fəaliyyətə başladığı ilk gündən ixtisaslı müəllim heyətinin formalaşdırılması tələbələrə dərin və əsaslı bilik verilməsi, onların elmi dünyagörüşünün inkişaf

etdirilməsi burada dərs deyən azərbaycanlı müəllimlərin diqqət mərkəzində saxlanılıb.

Həmin ixtisaslar üzrə dərs demək üçün İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutu ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutu arasında bağlanan müqaviləyə əsasən Bakıdan 17 müəllim dəvət olunub. İrəvanda ali təhsil müəssisələrinin Azərbaycan şöbələrinin elmi-pedaqoji kadr potensialını artırmaq məqsədilə aspiranturada tarix, dil-ədəbiyyat, coğrafiya, riyaziyyat, fizika və pedaqoji ixtisaslar üzrə 6 yer verilib. Onlar Bakı, Moskva və digər şəhərlərə elmi axtarışlar məqsədilə ezam edilirdilər. Sözsüz ki, İrəvanda ali təhsil müəssisələrində müxtəlif fənlər üzrə dərs demək üçün yerli azərbaycanlı kadr çatışmazlığı bir tərəfdən 1918-1920-ci illərdə ermənilərin soydaşlarımıza qarşı törətdikləri soyqırımla bağlı idisə, digər tərəfdən “dinc” dövr adlandırdığımız vaxtlarda azərbaycanlılara və xüsusilə də milli ziyalılarımıza qarşı qərəzli şəkildə həyata keçirdikləri repressiyalarla əlaqədar idi.

İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsində təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində, tələbələrin üzləşdiyi problemlərin, çətinliklərin aradan qaldırılmasında şöbənin müdiri Zaman Vəliyevin, ilk partiya təşkilatının katibi İsmayıl Şükürzadənin və partiya təşkilatının ikinci katibi Bilal Hüseynovun da böyük xidmətləri olub.

Qeyd etdiyimiz kimi, İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun 4 fakültəsində Azərbaycan bölməsi var idi: dil-ədəbiyyat, fizika-riyaziyyat, tarix və coğrafiya. İnstitutun nəzdində Azərbaycan şöbəsinin təşkil edilməsini təhsil ocağının şovinist rəhbərliyi heç cür həzm edə bilmirdi. Yenicə yaranmış Azərbaycan şöbəsinin 2 illik fəaliyyətini araşdırmaq üçün İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun direktoru Ağüzümtsyannın əmri əsasında professor Şavarşyanın sədrliyi ilə komissiya təşkil edilib. 1947-ci il iyunun 22-də İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Elmi şurasının iclasında komissiyanın təklifi əsasında təhsil müddəti 4 il olmaqla Azərbaycan şöbəsinin dekanlıqlarını birləşdirib, dekan müavinlərini azərbaycanlılardan təyin etmək haqqında qərar qəbul edilib.

SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il və 10 mart 1948-ci il tarixli qərarları ilə 100 mindən artıq azərbaycanlı öz tarixi torpaqlarından deportasiya edildi. 1948-ci ildə azərbaycanlı əhalinin köçürülməsi ilə yanaşı, milli məktəblərimiz üçün pedaqoji kadrlar hazırlayan İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumu və İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsi də deportasiyaya məruz qaldı. İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumu Azərbaycanın Xanlar rayonuna, İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsi isə Bakı şəhərinə, indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müvafiq fakültələrinə köçürüldü. Sonralar Azərbaycan elminin inkişafına öz töhfələrini verən, bir çox ziyalı, o cümlədən AMEA-nın müxbir üzvü Zərifə Budaqova, professor Bağır Bağırov, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi, dosent Qasım Mustafayev, uzun müddət “Azərbaycan məktəbi” jurnalının baş redaktoru olan, filologiya elmləri namizədi Zəhra Əliyeva, ictimai xadim Qadir İsmayılzadə, maarif xadimi, Əməkdar müəllim Nurəddin İbrahimov, onlarla tələbə təhsilini indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində davam etdirməli olublar.

1948-1953-cü illərdə azərbaycanlı əhalinin deportasiya edilməsi nəticəsində soydaşlarımıza məxsus olan bir çox mədəni-maarif ocaqları, İrəvanda fəaliyyət göstərən Azərbaycanlı qadınlar klubu, Azərbaycanlı qızlar məktəbi, İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram teatri, Ermənistan Şura Yazıçıları Cəmiyyətinin nəzdində yaradılmış Türk Yazarlar bölməsi və bir sıra ümumtəhsil məktəblərinin də fəaliyyəti dayandırıldı. II Dünya müharibəsindən sonra azərbaycanlıların öz doğma torpaqlarından kütləvi deportasiyası ermənilərin xalqımıza qarşı həyata keçirdiyi siyasi aksiyanın ən müdhiş nəticəsi idi.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı dövlət səviyyəsində apardığı soyqırımı siyasəti, deportasiya aksiyası təkcə Qərbi Azərbaycanda Azərbaycan ictimai-siyasi mühitinə deyil, eyni zamanda ədəbi-mədəni mühitinə də böyük zərbə vurub. İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumunun, İrəvan Dövlət Qiyabi Pedaqoji və İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbələrinin Azərbaycana köçürülməzdən bir

ay əvvəl Ermənistanın maarif naziri 7 oktyabr 1948-ci il tarixli 719 nömrəli əmr imzalayıb. Həmin əmrdə göstərilir ki, "İrəvanda Azərbaycan dilində fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələrinin Azərbaycan SSRİ-yə köçməsi ilə əlaqədar olaraq, həmin təhsil müəssisələrində işləyən müəllim heyəti 7 oktyabr 1948-ci ildən etibarən işdən azad edilsinlər" (Allahverdiyev, 2022). Bununla da, İrəvanda Azərbaycan ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitinin aparıcı nümayəndələri olan Mehdi Kazımov, Həbib Məhəmmədzadə, Adil Axundov, Mirəli Seyidov, Fərhad Fərhadov, Bülbül Kazımova, Əşrəf Bayramov, İsmayıl Şükürzadə, Bəhlül Yusifov, Əsgər Cəfərov, Zaman Vəliyev və başqaları da 1948-ci il deportasiyasına məruz qaldılar.

6 illik fasilədən sonra 1954-cü ilin aprel ayında Ermənistanın müvafiq qurumları tərəfindən X.Abovyan adına İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin yenidən bərpa olunması haqqında qərar qəbul edilib. Pedaqoji İnstitutun bərpa olunan Azərbaycan şöbəsi ilk ildə fizika-riyaziyyat, Azərbaycan dili və ədəbiyyat ixtisasları ilə fəaliyyətə başlayıb, sonrakı illərdə isə tarix, təbiət və coğrafiya, pedaqogika və ibtidai məktəb metodikası ixtisasları üzrə müəllim kadrları hazırlayan yeni fakültələr təşkil edilib. İnstitutda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı ixtisasından başqa, bütün ixtisaslar müvafiq erməni kafedralarında təmsil olunub. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasına əvvəllər görkəmli yazıçı, ədəbiyyatşünas alim Əkbər İrəvanlı rəhbərlik edib. İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun 1954-cü ildə yenidən bərpa edilən Azərbaycan şöbəsində dərs demək üçün ilk dəvət edilən müəllimlərdən biri görkəmli tədqiqatçı-alim, pedaqoq, əməkdar müəllim Lətif Talib oğlu Hüseynzadə olub. O, 1954-cü ildən 1970-ci illərə qədər burada dərs deyib. İnstitutun kadr potensialının formalaşmasında, tədris prosesinin yüksək səviyyədə təşkil olunmasında Azərbaycan şöbəsinin müdiri işləmiş Əkbər İrəvanlının da xidmətləri olub. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasında müxtəlif vaxtlarda Lətif Hüseynzadə, Məsim Məmmədov, Hüseyn İsmayılov, Aidə Salahova, Məhərrəm Hüseynov, Mehdi Həsənov, Məhərrəm

Bayramov, Şövkət Kərimov, Vilayət Əliyev, baş müəllimlər Zoya Səfərova, Cahangir Hüseynov, Kifayət Qasımova, Azər Bayramov və başqaları fəaliyyət göstərirlər. 1962-1966-cı illərdə institutun Azərbaycan şöbəsində İsmayıl İsmayılov Azərbaycan dili fənnini tədris etməklə yanaşı, eyni zamanda pedaqoji təcrübənin rəhbəri vəzifəsində çalışıb.

Sonrakı illərdə institutun Azərbaycan şöbəsində dərs deyən müəllimlərin sayı xeyli artıb. Müxtəlif vaxtlarda əməkdar rəssam Cabbar Quliyev təsviri sənət, incəsənət tarixi və estetika (1961-1988), tarix elmləri namizədi İsrafil Məmmədov tarix (1964-1988), Sabir Səfərov fəlsəfə (1967-1988), böyük ədəbiyyatşünas, istedadlı pedaqoq İbrahim Xəlilov Azərbaycan dili (1970-1974), baş müəllim Fərrux Rzayev pedaqogika (1964-1988), Həsən Səfərov siyasi iqtisad (1980-1988), psixologiya elmləri doktoru, professor Əkbər Bayramov psixologiya, görkəmli ədəbiyyatşünas, ictimai-siyasi xadim Hidayət Orucov isə estetika fənnini tədris ediblər.

İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin səmərəli fəaliyyət göstərməsində, tədris prosesinin təşkilində, milli pedaqoji kadrların hazırlanmasında Azərbaycandan, xüsusən Bakıdan dəvət olunan bir sıra görkəmli alimlərin-akademik Məmməd Cəfər Cəfərov, professor Əli Sultanlı, AMEA-nın müxbir üzvləri Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Əziz Mirəhmədov, Maq-sud Cavadov, filologiya elmləri doktorları, professorlar Xalid Əlimirzəyev, Yəhya Seyidov, Abbas Zamanov, İnayət Bektaşi, Aydın Hacıyev, Mürsəl Həkimov, Alməmməd Alməmmədov, Firudin Hüseynov, Nizami Xudiyev, Zeynal Tağızadə, Müseyib Məmmədov, Vaqif Arzumanlı, Hüseyn Əhmədov, Bayram Əhmədov, elmlər doktoru Elməddin Əlibəyzadə, dosentlər Məmmədbağır Hidayətzadə, Bilal İbrahimov, Yunus Məmmədov, Azər Hüseynov, Qənbər Hüseynov və başqalarının böyük əməyi olub.

İnstitutun Azərbaycan şöbəsinin tədrisin təşkilindəki uğurları, eyni zamanda elmi işlərin də daha yüksək səviyyədə qurulmasına real imkan yaradırdı. 1966-cı ildə İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasının ilk dəfə hazırladığı "Elmi əsərlər"

adlı məqalələr toplusu nəşr olunub ki, burada da filologiya elmləri namizədləri, dosentlər Lətif Hüseynzadənin, Əkbər İrəvanlının, müəllimlərdən Əli Dalqılıcov və başqalarının məqalələri dərc olunub.

1970-ci illərdə İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin elmi-pedaqoji fəaliyyətinin ən ahəngdar və məhsuldar illəri olub. Belə ki, bir sıra kafedralarda azərbaycanlı müəllimlərin elmi-tədqiqat əsərləri nəşr edilib, bir neçə dissertasiyalar müdafiə edilib. 1969-cu ildə Mehdi Həsənov, 1972-ci ildə İsrafil Məmmədov, 1974-cü ildə Məsim Məmmədov və Sabir Səfərov, 1982-ci ildə Məhərrəm Hüseynov elmi tədqiqatlarını uğurla müdafiə ediblər.

İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin fəaliyyət göstərdiyi 28 il ərzində yüzlərlə məzun təhsil sahəsində fədakarcasına çalışıb, elmin, mədəniyyətin inkişafına öz önəmli töhfələrini veriblər. Pedaqoji institutun Azərbaycan şöbəsinin adlı-sanlı məzunları arasında AMEA-nın müxbir üzvü Zərifə Budaqovanın, filologiya elmləri doktorları Bağır Bağirovun, İsrafil Abbasovun, İbrahim Bayramovun, Rüfət Hüseynzadənin, tarix elmləri doktoru Hüseyn Əmirovun, filologiya elmləri namizədləri Mehdi Həsənovun, Aidə Salahovanın, Zəhra Əliyevanın, uzun müddət İrəvanda azərbaycanlı qızlar məktəbinin direktoru işləmiş, keçmiş SSRİ Ali Sovetinin deputatı olmuş maarif xadimi Rəziyə Abdullayevanın, şair Əli Vəkili və başqalarının adları vardır. Uzun müddət Qərbi Azərbaycanda Maarif Nazirliyində azərbaycanlı məktəblər üzrə inspektor vəzifəsində çalışmış əməkdar müəllim Nurəddin İbrahimov da İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsinin yetirmələrindəndir.

Qərbi Azərbaycanda azərbaycanlı məktəblərinin ali təhsilli pedaqoji kadrlarla təmin edilməsində mühüm rol oynamış və orada yaşayan azərbaycanlıların ali təhsil aldığı İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan şöbəsi 1989-cu ildə Qərbi Azərbaycandan azərbaycanlıların kütləvi şəkildə köçürülməsi zamanı məcburi olaraq öz fəaliyyətini dayandırır.

Nəticə

Ümumiyyətlə, araşdırmalar və mənbələrin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda ali təhsil məsələlərindən bəhs edərkən Qərbi Azərbaycanda da ali təhsilin inkişaf tarixinə diqqət yetirmək və müvafiq tarixi dövrdə orada azərbaycanlı ali təhsilli kadrların hazırlığına, onların fəaliyyət istiqamətlərinə aydınlıq gətirmək vacibdir. Mənbələrin təhlili göstərir ki, 1920-1988-ci illərdə Qərbi Azərbaycanda ali pedaqoji təhsil alan azərbaycanlı kadrlar milli təhsilimizin inkişafında mühüm rol oynayıblar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1 Abdullayev, Ə. (1937). Qiyabi təhsilin yüksək keyfiyyəti uğrunda. "Qızıl şəfəq" qəzeti, №74.
- 2 Allahverdiyev, C. (2010). İrəvan ədəbi mühiti. Bakı: Elm və təhsil, 251 səh.
- 3 Allahverdiyev, C. (2022). İrəvan Müəllimlər Seminariyası. Bakı: Elm və təhsil, 272 səh.
- 4 Bayramov, Ə. (1947). Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda. "Sovet Ermənistanı" qəzeti, №7.
- 5 Hüseynov, H. (1946). İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda. "Sovet Ermənistanı" qəzeti, №84.
- 6 "Qızıl şəfəq" qəzeti, 1938, №32.
- 7 "Sovet Ermənistanı" qəzeti. Elmi-pedaqoji şuranın iclası, 1947, №152.